

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Τι διαφοροποιεί τη φιλοσοφία από την επιστήμη;
2. Να διερευνήσετε τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα σε ένα φιλοσοφικό και σε ένα επιστημονικό πρόβλημα.
3. Ποια είναι η βασική διαφορά ανάμεσα:
α) στην τέχνη και τη φιλοσοφία, β) στη θεολογία και τη φιλοσοφία;
4. α) Να προσδιορίσετε το πεδίο έρευνας των τριών κύριων κλάδων της φιλοσοφίας.
β) Επιχειρήστε να διατυπώσετε ερωτήματα οντολογικής, γνωσιοθεωρητικής¹, ηθικής και αισθητικής φύσης.
5. Ποιο είναι το αντικείμενο της γνωσιολογίας και ποιο της οντολογίας;
6. Με τι ασχολείται η ηθική; Να δώσετε παραδείγματα ερωτημάτων που απασχολούν την ηθική.
7. Ποιο είναι το περιεχόμενο της αισθητικής;
8. Πώς σχετίζεται η τέχνη με τη φιλοσοφία, κατά το σχολικό βιβλίο;
9. Να αναπτύξετε τους τρόπους με τους οποίους προσεγγίζουν την αλήθεια η θρησκεία και η φιλοσοφία.

¹ Μπορείτε να λάβετε υπόψη σας και το συνοδευτικό κείμενο 6.

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Να ανασυνθέσετε το περιεχόμενο, το πεδίο ενδιαφέροντος και την κύρια λειτουργία της φιλοσοφίας γράφοντας ένα δικό σας κείμενο έκτασης 400 τουλάχιστον λέξεων². (συνθετική - δημιουργική εργασία)
2. Να συζητήσετε διαφορετικές απόψεις για την αποστολή της φιλοσοφίας³ και να αναπτύξετε παράλληλα τη δική σας άποψη πάνω σ' αυτό το θέμα. (εργασία για το σπίτι)
3. Να συζητήσετε στην τάξη το δίλημμα: Είναι η φιλοσοφία επιστήμη ή όχι⁴;
4. **A.** Να συνδέσετε τα στοιχεία της Α' στήλης με τα στοιχεία της Β' στήλης:

στήλη Α'	στήλη Β'
1. Η γνωσιοθεωρία	α) τη φύση και το περιεχόμενο του καλού και του κακού
2. Η οντολογία	β) το τι μπορώ να ξέρω
3. Η ηθική	γ) το τι πρέπει να κάνω
4. Η αισθητική	δ) τη σύσταση της ύλης
ασχολείται με:	ε) το τι είναι αλήθεια
	στ) τα κριτήρια και τα όρια της γνώσης
	ζ) το ύψιστο αγαθό
	η) τις αξίες
	θ) τις κανονιστικές προτάσεις για την ανθρώπινη ζωή
	ι) την ελευθερία της θέλησης
	ια) την πολυσημία των έργων τέχνης

- B.** Να δικαιολογήσετε τις επιλογές σας.

² Μπορείτε να αντλήσετε επιχειρήματα από τα συνοδευτικά κείμενα 1-7.

³ Μπορείτε να συμβουλευτείτε τα συνοδευτικά κείμενα 1-7.

⁴ Πρβλ. το συνοδευτικό κείμενο 4.

5. Οι δύο κύριες προϋποθέσεις για να φιλοσοφήσει κανείς είναι: πρώτον, να έχει το θάρρος να μην απομακρύνεται από οποιοδήποτε ερώτημα δεύτερον να βλέπει με παρθένο μάτι οτιδήποτε θεωρείται αυτονόητο, ούτως ώστε να μπορεί να το συλλαμβάνει ως πρόβλημα.

Αρθούρος Σοπενχάουερ, *Πάρεργα και Παραλειπόμενα*,
Κεφ. I (Για τη φιλοσοφία και τη μέθοδό της), § 3⁵

Να συζητήσετε στην τάξη αυτές τις δύο κύριες προϋποθέσεις του φιλοσοφείν.

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Ποιοι έχουν την τάση να φιλοσοφούν, κατά τον Πλάτωνα.**

Από τους θεούς κανένας δεν φιλοσοφεί, μήτε έχει τον πόθο να γίνει σοφός, γιατί είναι. Μήτε κανείς άλλος, αν είναι σοφός, δεν φιλοσοφεί. Μήτε πάλι οι ανόητοι φιλοσοφούν, μήτε θέλουν να γίνουν σοφοί γιατί αυτό θα είναι η αμάθεια, μη όντας μήτε όμορφος και καλός μήτε φρόνιμος, να νομίζεις, πως σου είναι αυτό αρκετό. Δεν ποθεί λοιπόν εκείνος που δεν πιστεύει, πως του λείπει τίποτε, αυτό που δεν θα πίστευε, πως του λείπει.

Ποιοι λοιπόν, είπα εγώ⁶, Διοτίμα, είναι εκείνοι που φιλοσοφούν, αφού δεν είναι μήτε οι σοφοί μήτε οι ανόητοι;

Φανερό θα είπα, είναι τούτο και σε ένα παιδί, πως κείνοι που βρίσκονται ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο...

Πλάτωνος Συμπόσιο 204a-b2, μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος,
στο: Ι. Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Αθήνα⁵1970, σ. 150

⁵ Arthur Schopenhauer, *Parerga und Paralipomena. Kleine philosophische Schriften. Zweiter Band: Vereinzelte, jedoch systematisch geordnete Gedanken über vielerlei Gegenstände*, sämtliche Werke, Band V, Frankfurt am M. Suhrkamp 1986.

⁶ Εννοείται ο Σωκράτης.

2.

- **Η φύση των φιλοσοφικών προβλημάτων και ο κριτικός χαρακτήρας της φιλοσοφίας.**

Μιλούμε για φιλοσοφία, επιστήμη, τέχνη και θέτουμε ερωτήσεις του τύπου «τι είναι φιλοσοφία», «τι είναι επιστήμη», «τι είναι τέχνη», ερωτήσεις τόσο γενικές που καταντούν αναπάντητες. Θα ήταν ίσως πιο ευπρόσδεχτες και πιο επιδεχτικές απαντήσεως ερωτήσεις λιγότερο γενικές, όπως: «τι είδους άνθρωπος είναι αυτός που ονομάζεται φιλόσοφος» (ή επιστήμων, ή καλλιτέχνης); ή, πιο φιλοσοφικά, «τι σημαίνει ότι ένας άνθρωπος είναι φιλόσοφος;» Πώς εργάζεται ένας τέτοιος άνθρωπος; Στην πραγματικότητα αυτός που αισθάνεται να λειτουργεί στη ζωή σαν φιλόσοφος είναι ένας άνθρωπος που θέτει ριζικά ερωτήματα. Δεν ρωτάει τι είναι μίγλο ή πέτρα, αλλά «τι είναι ένα φυσικό αντικείμενο»; Δεν ρωτάει «γιατί έγινα γεωργός» ή «γιατί έγινα καθηγητής», παρά «γιατί εγώ ασκώ ένα επάγγελμα»; Δεν ρωτάει για τη μια ή την άλλη πράξη ενός ανθρώπου, αν είναι σωστή ή λανθασμένη, ηθική ή ανήθικη, παρά: «τι σημαίνει για μια πράξη να είναι σωστή» (...)

Ποια είναι, λοιπόν, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των φιλοσοφικών προβλημάτων και των προτάσεων, με τις οποίες δοκιμάζουμε να τα λύσουμε ή μάλλον να τα διερευνήσουμε; Μερικά βασικά χαρακτηριστικά των φιλοσοφικών προβλημάτων είναι:

Ένα φιλοσοφικό πρόβλημα είναι γενικό. Δεν ρωτούμε λ.χ. γιατί σ' αυτή την πολιτεία υπάρχει δημοκρατία και σε μια άλλη δικτατορία, παρά «τι σημαίνει μια πολιτεία να διακυβερνάται σωστά;» (...)

Ουσιαστικά, η φιλοσοφία είναι μια κριτική δουλειά, κριτική σκέψη απέναντι στο μύθο, στη θρησκεία, στον κοινό νο, στη φιλοσοφική παράδοση, τη γλώσσα μας, την επιστήμη, την πολιτική, την τέχνη. Αν κάθε ένας από αυτούς τους τομείς δραστηριότητας του πνεύματος περιέχει πολλές προβληματικές περιπτώσεις, τότε η φιλοσοφική κριτική θα είναι, με ένα νόημα σαν του Wittgenstein, μια «θεραπευτική αγωγή», ή μια ταχτική πειθαρχίας, μια πορεία ορθολογικοποίησης. Ο σκοπός δεν θα είναι να επιβάλει κανείς ένα ιδεώδες λογικής σε κάθε τομέα παρά να επισημάνει τις καταχρήσεις και ατασθαλίες που διαπράττει το πνεύμα μας στο ελεύθερο άπλωμά του πάνω στο καθετί. Η φιλοσοφία προϋποθέτει και κατοχυρώνει την ελευθερία του πνεύματος. Αλλά η ελευθερία επιζητεί την κριτική και δεν υπάρχει καμιά κριτική και κα-

νένας διάλογος σε οποιαδήποτε κατάσταση ανελευθερίας. Μόνο που η φιλοσοφία θα έπρεπε μ' αυτό το νόημα να παρουσιάζεται σαν κριτική που αναφέρεται και υπηρετεί τη συγκεκριμένη πραγματικότητα (...) Η φιλοσοφία δεν αναφέρεται σε κανένα πλατωνικό κόσμο - αυτός εδώ ο κόσμος είναι το μέλημά της, αυτόν θέλει να ορθολογικοποιήσει, να οργανώσει λογικά, και να εξηγήσει το νόημά του, το μήνυμά του για έναν απαιτητικό και σοβαρό νου, και - όσο γίνεται - να τον αλλάξει.

Θ. Βέικου, Βασικά φιλοσοφικά προβλήματα,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σσ. 17-18-21

3.

- **Οι φιλόσοφοι λειτουργούν «αφυπνιστικά» για τους συνανθρώπους τους.**

Πολλοί άνθρωποι απορούν με τον κόσμο, όπως απορούν και με το λαγουδάκι που ο ταχυδακτυλουργός τραβάει μέσα από ένα άδειο ημίψηλο.

Όσον αφορά στο λαγουδάκι, ξέρουμε όλοι πως ο ταχυδακτυλουργός έχει καταφέρει να μας ξεγελάσει μπροστά στα μάτια μας. Όταν, όμως μιλάμε για τον κόσμο, τότε τα πράγματα αλλάζουν. Ξέρουμε ότι ο κόσμος δεν είναι ψεύτικος, ξέρουμε ότι δε μας γελούν τα μάτια μας. Περπατάμε πάνω στη γη, είμαστε κι εμείς ένα κομμάτι αυτού του κόσμου. Αν το καλοσκεφτείς, εμείς είμαστε το άσπρο λαγουδάκι, που βγαίνει μέσα από το άδειο ημίψηλο. Η διαφορά ανάμεσα σε μας και στο μικρό άσπρο λαγουδάκι του ταχυδακτυλουργού είναι πως αυτό δεν ξέρει ότι παίρνει μέρος σε κάποιο μαγικό κόλπο. Μ' εμάς είναι αλλιώς. Εμείς πιστεύουμε ότι συμμετέχουμε σε κάτι μυστηριώδες και πολύ θα θέλαμε να ξεκαθαρίσουμε στο μυαλό μας πώς και γιατί (...)

Κι επειδή είναι ένα τεράστιο λαγουδάκι, το κόλπο αυτό χρειάζεται δισεκατομμύρια χρόνια για να γίνει. Μέσα στο τρίχωμά του γεννιούνται όλοι οι άνθρωποι. Κι απορούν μ' αυτό το κόλπο, που κατά βάση δεν είναι δυνατό να γίνει, κι όμως γίνεται. Μεγαλώνοντας, οι άνθρωποι χώνονται όλο και πιο βαθιά μέσα στις τρίχες του μικρού λαγού κι εκεί μένουν. Εκεί μέσα είναι τόσο βολικά και ζεστά, που δεν τολμούν να σκαρφαλώσουν στις λεπτές τριχούλες και να ξαναβγούν στο φως. Μόνο οι φιλόσοφοι έχουν το θάρρος να ξεκινήσουν το ταξίδι που θα τους οδηγήσει ως τα πιο μακρινά σύνορα της γλώσσας και της

ύπαρξης. Μερικοί χάνονται στο δρόμο, άλλοι, όμως, γαντζώνονται σφιχτά στο τρίχωμα του λαγού και φωνάζουν στους υπόλοιπους, που έχουν μείνει βαθιά χωμένοι και βολεμένοι στο μαλακό του τρίχωμα, τρώγοντας και πίνοντας του καλού καιρού.

«Κυρίες και κύριοι», φωνάζουν, «πετάμε στο Διάστημα, χωρίς να στηριζόμαστε πουθενά!»

Αλλά κανείς από τους ανθρώπους κάτω στο τρίχωμα του λαγού δε δίνει σημασία στις φωνές των φιλοσόφων.

«Θεέ μου, τι φασαρία που κάνουν!», λένε μονάχα.

Κι ύστερα συνεχίζουν την κουβέντα τους όπως και πριν: Μου δίνεις, σε παρακαλώ, το βούτυρο; Πόσο ανέβηκαν σήμερα οι μετοχές; Πόσο κάνουν οι ντομάτες; Το 'μαθες; Λένε πως η Νταϊάνα είναι έγκυος (...)

J. Gaardner, *Ο κόσμος της Σοφίας*⁷, μετάφραση Μ. Αγγελίδου, σ. 26 & σσ. 31-32

4.

- **Είναι η φιλοσοφία επιστήμη ή όχι;**

Περιοχράκωση του διλήμματος:

Στραμμένοι προς την αναζήτηση του εαυτού τους, οι φιλόσοφοι δεν έπαψαν τόσο στην αρχαία όσο και στη νεότερη εποχή να αναζητούν τον ρόλο τους και το νόημα της ενασχόλησής τους με τον στοχασμό. Ιδιαίτερα στην εποχή μας, όπου οι θετικές επιστήμες και η τεχνολογία διεκδικούν την κύρια κατοχή της γνώσης και διακανονίζουν ευρύτατα την πρακτική ζωή, η φιλοσοφία φαίνεται να χάνει την παραδοσιακά υψηλή της θέση και να παραπαίει, άλλοτε ως ένα παράρτημα των άλλων επιστημών (π.χ. ως φιλοσοφία των μαθηματικών, της φύσης, της τεχνολογίας, της ιατρικής) και άλλοτε ως μια αμφίβολης αξίας επιστήμη μεταξύ άλλων (που με την περιβόητη ετικέτα της «μεταφυσικής» βιώνει την περιφρόνηση κάθε κοινωνικής ή θετικής επιστήμης) (...)

Είναι γνωστό ότι οι αρχαίοι αλλά και νεότεροι φιλόσοφοι ήταν κάτι σαν πανεπιστήμονες: π.χ. ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης διερεύνησαν όχι μόνο καθαρά φιλοσοφικά θέματα (ηθική, αισθητική, μεταφυσική), αλλά και μαθηματικά, αστρονομία, βιολογία, ψυχολογία, γλωσσολογία. Κάτι τέτοιο είναι αδιανόητο σήμερα για ένα σοβαρό

⁷ Ένα μυθιστόρημα που αφορά την ιστορία της φιλοσοφίας με ήρωες μια δεκατετράχρονη, τη Σοφία και έναν ανώνυμο επιστολογράφο.

επιστήμονα ενόψει της τρομακτικής επέκτασης των γνώσεων και με δεδομένη την εξειδίκευση των επιστημόνων (...)

Επιχειρήματα υπέρ της α΄ άποψης:

1. Η φιλοσοφία είναι μια επιστήμη όπως όλες οι άλλες, διότι έχει κάποιες παραδοσιακές περιοχές έρευνας (Γνωσιολογία, Ηθική, Αισθητική, Μεταφυσική κ.λπ.) και κάποιες καθαρά φιλοσοφικές μεθόδους (επαγωγική, απαγωγική, διαλεκτική, φαινομενολογική, αναλυτική, συνθετική κ.λπ.).
2. Η φιλοσοφία όχι μόνο είναι επιστήμη, αλλά είναι επιπλέον η μητέρα των επιμέρους επιστημών και η ευρύτερη από κάθε άλλη, διότι αναζητά όχι τα επιμέρους αντικείμενα, αλλά το Είναι και το πράττειν εν γένει.
3. Η φιλοσοφία είναι μια αυστηρή και εξακολουθητικά σημαντική επιστήμη, διότι ως καθαρά νοητικός προβληματισμός περί του παντός παίζει ένα σημαντικό ερευνητικό και κριτικό ρόλο σχετικά με τα πάντα.

Επιχειρήματα υπέρ της β΄ άποψης:

1. Η φιλοσοφία δεν είναι επιστήμη, διότι από αυτήν αποσπάστηκαν και αυτονομήθηκαν τα επιστημονικά πεδία, και όσα πεδία απομένουν, διατηρούν ένα προεπιστημονικό και μη αυτόνομο χαρακτήρα.
2. Η φιλοσοφία δεν είναι επιστήμη, διότι κάθε επιστήμη έχει ένα εξειδικευμένο αντικείμενο και συγκεκριμένες μεθόδους το να είναι κανείς «ειδικός σχετικά με τα πάντα» δεν έχει κανένα επιστημονικό νόημα.
3. Η φιλοσοφία δεν είναι επιστήμη, διότι όσο οι φιλόσοφοι δεν επαληθεύουν εμπειρικά τις θεωρίες τους και δεν τις καθιστούν χρήσιμες στην πράξη, όσο δεν επιδείχνουν νέα επιτεύγματα και αξιόλογη πρόοδο, δεν μπορούν να έχουν επιστημονικές αξιώσεις.

Γ. Τζαβάρα, *Εγχειρίδιο φιλοσοφίας*,
Εκπαιδευτήρια «Κωστέα - Γείτονα», σσ. 68-69

5.

- **Μια σύντομη αναδρομή στις σημασίες που πήρε ο όρος φιλοσοφία σε διαφορετικές εποχές.**

Ως φιλοσοφία με τη σύγχρονη γλωσσική χρήση εννοείται η επιστημονική διαπραγμάτευση των γενικών ερωτημάτων για τη γνώση του κόσμου και τη θεώρηση του βίου (...). Στα κείμενα που χρονολογούνται

μετά τον Σωκράτη, και ιδιαίτερα στην πλατωνική - αριστοτελική σχολή, η λέξη «φιλοσοφία» έχει πάρει το απόλυτα συγκεκριμένο νόημα που δηλώνει ακριβώς ό,τι και η λέξη *Wissenschaft* (επιστήμη) στα γερμανικά.

Ωστόσο, με αυτή την πρώτη, τη θεωρητική σημασία της λέξης «φιλοσοφία» συνδέθηκε πολύ νωρίς μια δεύτερη. Η ανάπτυξη της ελληνικής επιστήμης συνέπεσε με την εποχή που διαλυόταν το αρχικό θρησκευτικό και ηθικό φρόνημα: έτσι τα ερωτήματα για τον προορισμό και το έργο του ανθρώπου άρχισαν να αποκτούν ολοένα μεγαλύτερη σπουδαιότητα για την επιστημονική έρευνα, η διδαχή για το σωστό τρόπο ζωής να παρουσιάζεται ως ουσιαστικός στόχος, αργότερα μάλιστα ως το κύριο περιεχόμενο της επιστήμης. Έτσι, στους ελληνιστικούς χρόνους η φιλοσοφία πήρε την πρακτική σημασία - που είχε ήδη προετοιμαστεί με τους σοφιστές και τον Σωκράτη - μιας επιστημονικά θεμελιωμένης τέχνης του βίου (...)

Η φιλοσοφία του 18ου αιώνα, όπως άλλοτε και η φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων, με την πεποίθηση πως ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στην αποστολή της αυτή, θεωρούσε δικαίωμα και χρέος της να διαφωτίσει τους ανθρώπους σχετικά με την αλληλουχία των πραγμάτων, και από τη γνώση αυτή να ρυθμίζει τη ζωή του ατόμου αλλά και της κοινωνίας.

W. Windelband - H. Heimssoeth, *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας*, Α' τόμος, Μ.Ι.Ε.Τ., μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, σσ. 19-21

6.

• **Ερωτήματα γνωσιοθεωρίας - Πώς γνωρίζουμε τα πράγματα;**

Εάν η πεποίθηση για την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου έρχεται φυσικά σε μας, ίσως δε χρειαζόμαστε καμία απόδειξη γι' αυτήν. Μπορούμε απλώς να την αφήσουμε να υπάρχει και να ελπίζουμε ότι έχουμε δίκιο. Κι αυτό πραγματικά κάνουν οι περισσότεροι άνθρωποι, αφού εγκαταλείψουν την προσπάθεια να την αποδείξουν: ακόμη κι αν δεν μπορούν να προβάλουν λόγους ενάντια στον σκεπτικισμό, ούτε, ωστόσο, μπορούν και να ζουν μ' αυτόν. Αυτό, όμως, σημαίνει ότι παραμένουμε προσκολλημένοι στις περισσότερες από τις συνήθεις πεποιθήσεις μας για τον κόσμο με βάση το γεγονός ότι (α) ίσως αυτές

είναι εντελώς λανθασμένες και (β) δεν έχουμε καμιά βάση για να αποκλείσουμε αυτή τη δυνατότητα.

Μένουμε λοιπόν με δύο ερωτήματα:

1. Έχει νόημα η πιθανότητα ότι το περιεχόμενο της νόησής μας είναι το μόνο πράγμα που υπάρχει - ή ότι, ακόμη κι αν υπάρχει κόσμος έξω από τη νόησή μας, αυτός να είναι εντελώς ανόμοιος με ό,τι πιστεύουμε πως είναι;
2. Αν δεν μπορούμε να αποδείξουμε ότι υπάρχει οτιδήποτε άλλο έξω από τη νόησή μας, είναι πάντως σωστό να συνεχίσουμε να πιστεύουμε στην ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου;

Thomas Nagel, *Θεμελιώδη Φιλοσοφικά Προβλήματα*,
μετάφραση Χρ. Μιχαλοπούλου-Βέικου, σ. 27

7.

- **Μια εικαστική απόδοση του βασικού προβλήματος που απασχολεί την οντολογία και τη γνωσιοθεωρία.**

Rene Magritte, *Η Ανθρώπινη Μοίρα*, 1934⁸

Η άποψη του τοπίου που εικονίζεται στον μικρό πίνακα στην ουσία «κρύβει» το πραγματικό, αντί να το αποκαλύπτει, αφού δεν είμαστε καθόλου βέβαιοι για την αλήθεια ή και την ύπαρξη αυτού που κρύβεται πίσω από την πιστή αναπαράσταση. Το τέχνασμα του Magritte μας παρασύρει στον εξής συλλογισμό: το μέρος του τοπίου που δεν βλέπουμε ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο του μικρού πίνακα ή ο πίνακας που βρίσκεται μέσα στον πίνακα είναι απάτη που κρύβει ή νοθεύει την αλήθεια; Η προβληματική του Magritte δημιουργεί καταλυτικές αμφιβολίες γύρω από τη δυνατότητα να υπάρξει «αντικειμενική» πραγματικότητα, ανεξάρτητη από την ανθρώπινη λογική και τις ανθρώπινες αισθήσεις.

⁸ Ν. Λοϊζίδη, *Ο Τζιόρτζιο ντε Κίρικο και η σουρεαλιστική επανάσταση*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1987, εικόνα εκτός κεμένου αρ. 24.